

חוץ וביטחון

אור חדש על דוקטרינת 'המחסה ליום סגריר'¹

שלמה אהרונוסון

בראשית שנות השישים היה מקובל לראות ביחסי ישראל-צרפת וביחסי ישראל-גרמניה 'מחסה ליום סגריר'. ביטוי זה היה נפוץ בפי הבריות בישראל, אך הוא טעון הבהרה וניתוח, שכן הוא איננו מציין אספקת נשק קונוונציונלי בלבד, אלא נסב על עניינים העומדים כיום ברומו של עולם – על האופציה הגרעינית של ישראל. ההיסטוריוגרפיה המדעית של שנות השישים עודנה דלה, ובחלקה הגדול היא כרוכה באינטרסים פוליטיים, כלומר כתבו אותה בשנות השבעים והשמונים אנשים פוליטיים ומקורביהם, או מחברים שביססו את חיבורם בעיקר על מקורות שהיו ברשותה הבלעדית של האישיות שהם כתבו עליה. פרסומים כאלה עומדים לרשותנו בעברית, והם הפיוגרפיה של בן-גוריון מאת מיכאל בר-זוהר והביוגרפיה של פרס מאת מתי גולן. למול גרסתם של בר-זוהר-גולן, עומדים לרשותנו מקורות משניים המציגים באור אחר את עמדות בן-גוריון, עמדות פרס ועמדותיהם של אישים אחרים בסוגיות אלו. בין מקורות אלו נזכיר את זכרונותיהם של יוסף אלמוגי ואיסר הראל. עוד עומדות לרשותנו פרשנויות והערכות על עמדותיו של בן-גוריון ועל עמדות

1. מאמר זה הוא חלקו הראשון של חיבור המבוסס על פרק בספרי S. Aronson & O. Brosh, *The Politics and Strategy of Nuclear Weapons in the Middle East: Opacity, Theory and Reality 1960-1991, An Israeli Perspective*, State University of New York Press (forthcoming). חלקו השני של החיבור מתמקד במשבר שהתגלע בין ישראל ובין ממשל אייזנהאואר וממשל קנדי סביב פור דימונה ובוחן עד כמה אפשר למצוא זיקה בין המשבר ההוא ובין התפטרותו של בן-גוריון. עם-זאת הצגת הדברים בשני המאמרים עומדת ברשות עצמה והם דנים בשני שלבים בהיסטוריה הגרעינית המוקדמת של ישראל.

חבריו ומתנגדיו בחלק מן הסוגיות הללו, ופרשנויות אלו מבוססות, לפחות בחלקן, על מקורות ראשוניים. את האחת פרסם יאיר עברון, ביוזמתו של ישראל גלילי, והשנייה נמסרת במחקרו של מרדכי גזית, שהיה ידימינה של גולדה מאיר.² בעניינים אחדים יש חפיפה בין כל המקורות הללו, אולם בעניינים אחדים יש ניגוד מובהק. לפיכך עלינו לפנות למקורות ראשוניים נוספים, כדי לנסות ולהציע גרסה מדעית על ארועי שנות השישים המוקדמות בהיסטוריה הגרעינית של ישראל, לאחר שנתחווה חשיבותו של הכור האטומי שהלך והוקם אז בדימונה – וכל המקורות שהוזכרו עד כה אינם מערערים על חשיבותו.

מקורות ראשוניים נוספים כאלה נפתחו למחקר – אם כי לא במלואם – בספריות הנשיאים קנדי וג'ונסון, האחת בבוסטון, מסצ'וסטס, והאחרת באוסטין, טקסס. תיעוד רב הנוגע לממשלים אלו נפתח למחקר בספריית הקונגרס בושינגטון. במקביל התפרסמו גרסאות מדעיות-למחצה על על ההקשר הגרעיני של יחסי ישראל-ארצות-הברית; האחת היא פרי-עטו של אדם מרכזי, אשר בתקופת דיונו היה מעורב בפרשה הזאת: מקג'ורג' בנדי (Bundy), שהיה היועץ-לביטחון-לאומי של הנשיאים קנדי וג'ונסון; את השנייה פרסם החוקר ג'ון ניוהאוז (Newhouse), שהיה סגן-מנהל הסוכנות של ארצות-הברית לפרוק הנשק. קיימים גם מקורות צרפתיים, בריטיים וגרמניים, מקורות ראשוניים ומשניים,

2. מקורות שנתפרסמו בעניין שיתוף-הפעולה הישראלי-צרפתי בנושא האטומי הם: א. יומני שרת, תל-אביב 1978; ב. יומני בן-גוריון, כפי שצוטטו בכרך השלישי של הביוגרפיה מאת מיכאל בר-זוהר, בן גוריון, תל-אביב 1977, אשר מר שמעון פרס היה שותף להכנתה, לפי דבריו במרכז מפלגת העבודה ביום 10 באפריל 1990; ג. יומניו של פרס עצמו, כפי שהם מצוטטים בביוגרפיה שלו מאת מתי גולן, פרס, ירושלים 1982. לגבי השורשים המוקדמים של הדגש ששם בן-גוריון על 'המהפכה האטומית' ממלחמת השחרור ואילך וקשרים ראשוניים עם צרפת בהקשר זה, ראה: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה: מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט (עורכים: ג' ריבלין וא' אורן), ג, תל-אביב 1982. יומניו המקוריים של בן-גוריון מצויים בארכיון המכון למורשת בן-גוריון בקריית שדה בוקר, והיומנים עד שנת 1961 נפתחו לעיון, אך לא במלואם. אני עיינתי ביומני השנים 1954-1958. מקורות אחרים הם דיונים פומביים שנערכו ביובלות שונים של המדע הישראלי וראיונות שנתנו אישים שהיו קשורים בו לעיתונות הישראלית, וכן ראיונות עם אישי מדינה ומדע שקיימתי בארץ ובחו"ל בעניינים שונים; לעתים דווקא בני שיחי העלו בהם את הנושא הגרעיני.

אור חדש על דוקטרינת 'המחסה ליום סגריר'

שאחדים מהם פורסמו בעקבות פְּרָסוּמִים שהסתמכו על מרדכי וַעֲנוּנוֹ,³ וכן יש בידינו שפע של ניתוחים ערביים על הנושא הגרעיני, שפורסמו בשנות השישים. לבסוף, יש עמנו עדויות בכתב ובעל־פה של עדים ישראלים שהיו מעורבים בבניינה של האופציה הגרעינית הישראלית.

התמונה שתשורטט בחיבור זה עומדת אפוא על בסיס תיעודי עצמאי, ובעניינים חשובים אחדים היא איננה חופפת לא את גְּרֵסַת גולן־פרס ולא את גְּרֵסַת איסר הראל, גְּרֵסַת עברון־גלילי או גְּרֵסַת גזית. אנסה להראות כי הצורך להשלים את האופציה הגרעינית היה המניע של בן־גוריון להשאיר בתפקידו, חרף קשייו ב'פרשת לבון' והשתבשות יחסיו עם 'זקני מפא"י' ועל־אף הפְּרָסוּם החמור שחל במעמדו הציבורי מ־1960 ואילך; מטעם זה הוא אכן המשיך לכהן בראשות־הממשלה, כטענת בר־זוהר, אם־כי הוא לא השלים את האופציה הגרעינית עד תומה.

הרקע למשברים בשנות השישים

בראשית הספר שחיבור זה מבוסס על אחד מפרקיו, נדונות לידתה והתפתחותה של האסטרטגיה הגרעינית המערבית עד ראשית שנות השישים, התקופה שחיבור זה עוסק בה. מוצגת שם התעניינותו של בן־גוריון באופציה גרעינית כבר תוך כדי מלחמת השְׁחָרוֹר. הלקחים מן השואה ומבדידותו של העם היהודי במלחמת העולם השנייה, והלקחים ממלחמה זו ומחורבן של הירושימה ונַגְסְקִי, הביאו את בן־גוריון לבטא עניין באופציה הגרעינית כבר ביומן המלחמה שלו: 'אנו עומדים בפני המהפכה הגדולה ביותר בחיי אדם – גילוי האנרגיה האטומית וניצולה במשק העולמי. השתתפותנו בהכנת המהפכה הזאת והשתמשות בפרֶיָה – זהו התפקיד המדעי של דורנו. אימוץ המדע להגברת הביטחון והייצור ...' [הדגשה במקור, ש"א].⁴

3. אלו המקורות העיקריים שנתפרסמו מן הצד הצרפתי בסוגיה זו: P. Pean, *Les Deux Bombes*, Paris 1982; והשווה: L. Scheinman, *Atomic Energy Policy under the Fourth Republic*, Princeton 1965; וכן: B. Goldschmidt, *Les Rivalités Atomiques 1936-1966*, Paris 1967; idem, *Les Complexes Atomiques*, Paris 1980. גולדשמידט היה מעורב ישירות בשיתוף־הפעולה האטומי בין ארצו לישראל ועדותו חלקית בהכרח, אך עולה בקנה־אחד עם מקורות צרפתיים אחרים כמו עדותו של ז'ן פֶּרְנַסִּיס פֶּרִין (Perrin), שהיה מנכ"ל הוועדה הצרפתית לאנרגיה אטומית בתקופה שאנו עוסקים בה, לשבועון *Sunday Times*, אשר וידא באמצעותו את המידע שמסר מרדכי וַעֲנוּנוֹ לשבועון הזה; עדותו התפרסמה שם ב־5 באוקטובר 1986. למידע של וַעֲנוּנוֹ, ראה הערה 27, המפנה לניתוח של מדען האטום הבריטי פרנק פֶּרְנַבִּי למידע זה. ראה עוד את ספרו של W. L. Kohl, *French Nuclear Diplomacy*, Princeton 1971, והשווה לספריהם המעודכנים יותר, אך הלוקים בחסר בענייניה של ישראל, של M. Bundy, *Danger and Survival: Choices about the Bomb in the First Fifty Years*, New York 1988, וש: J. Newhouse, *War and Peace in the Nuclear Age*, New York 1989.
4. בן־גוריון, יומן המלחמה, עמ' 902.

באותם פרקים של ספרי אף הוסבר כי על-אף הטרַגְדִיה של הירושימה, לא תמיד אפשר להפריד את הנשק הגרעיני – נשק אסטרטגי ו'סופי', כביכול – מן הפוליטיקה במובנה הקונוונציונלי. לבן-גוריון עצמו אומנם הייתה אסטרטגיה פוליטית, 'אסטרטגיה-רבתי', כלומר תוכנית ארוכת-טווח להחלשת רצונו של האויב להקדם עד כדי כך שהוא ימנע ממלחמה; לעומת-זאת לא חסרו אחרים, בעולם הערבי ובישראל, שהמשיכו לעסוק ב'פוליטיקה' במובנה המקובל, אם-כי גם הם מוכרחים היו להביא בחשבון, על-פי דרכם, את המהפכה האטומית.

אם נשוב לבן-גוריון, הרי המפתח להבנת עמדתו מצוי בהבדל היסודי בין בעייתה הבטחונית של ישראל לבעיותיהן של המעצמות. האיום שריחף על ראשה של ישראל היה איום על קיומה הלאומי, לא על משטרה או על נכסים אלו או אחרים שהיו ברשותה. שכניה הגדולים ממנה בהרבה היו בעלי פוטנציאל קונוונציונלי שאין להשוותו לפוטנציאל שלה, והם פסלו מלכתחילה את זכותם של הישראלים לקיים את מדינתם. הם פסלו זכות זאת מטעמים היסטוריים-תרבותיים ומוסריים משלהם, ונשענו בכך גם על שטחיהם הגדולים, על אוכלוסייהם המרובים ועל תקוותם להחייאתה של גדולת עברם.

יתר-על-כן, ישראל מצויה באזור שחזרו והתחוללו בו מעשי גנוסייד, בתנאים היסטוריים מסוימים, ופעמים אחדות קרה שהרוב השמיד פיסית את אחת מקבוצות המיעוט שחיו בתוכו. כך קרה לארמנים, לאשורים ולאחרים, ובן-גוריון נהג לאזכר לעתים קרובות את גורלן של קבוצות אלו. מכאן נובע, לפי תפיסתו של בן-גוריון, שהסכסוך הערבי-ישראלי הוא סכסוך העלול לחבר תרבות, היסטוריה וערכים באורח שיהיה קטלני לצד החלש, אם יוצר שילוב בין המוני הערבים ובין אידאולוגיה ומשטר שיגייסו אותם למלחמת השמד בישראל.

ההערכות האלה היו מעוגנות בהיסטוריה, בציפיות לעתיד ובזיהוי הדחף הערבי לשנות את המציאות שנוצרה אחרי מלחמת השחרור – לבטל את מה שהתחולל לאחר שגברה חרבתם של המעטים על יצר הרמחים הפוטנציאלי של הרבים. עידן האטום עשוי להפוך עולם ערכים ודימויים זה לבלתי-רלוונטי, אם יתלוו לאופציה הגרעינית של ישראל אלמנטים פוליטיים רבי-חשיבות, ובהם שמירה על חלוקתה של הארץ, אי-שליטה בערבים רבים ואי-כיבוש של טריטוריות ערביות השייכות למדינות ריבוניות.

שכן הנשק הגרעיני איננו רק חומר-נפץ רב-עוצמה, אלא הוא עשוי לספק לערבים תרוץ לוותר על חובתם הפוליטית והמעשית להשמיד את האי היהודי הזר שבקרבתם. הם אינם יכולים לסור מחובה פוליטית ואידאולוגית זו, כל עוד שוררים יחסי-הכוחות הקיימים בינם לבין ישראל קונוונציונלית; במרוצת הזמן אף ישתפרו מבחינת הערבים יחסי-הכוחות קונוונציונליים אלו, ב'חוד אם יענו לקריאת האיחוד שיצאה מבית-מדרשם של נאצר ודומיו.

בן-גוריון לא גזר אפוא גזרה-שווה בין בעייתה הבטחונית של ישראל ובין בעייתם של הסובייטים והאמריקנים בעת ההיא, ולכן גם לא היה משתמש בתאוריות ההרתעתיות ובתאוריות האחרות שרווחו בהקשר הבין-גושי. אין להניח כי המַשְׁגָה תאורטית כמו 'מאזן האימה' והבעיות שצמחו בתשתיתו של המאבק הבין-גושי

יכולות היו להקשב בעיניו לבעלות־ערך בהקשר הישראלי־ערבי; שכן כניסת הפצצה הגרעינית ל'מלחמה הקרה' שהתנהלה בין מעצמות־העל היא שאימה על עמיהן בכלִיה, ואילו האיום של העולם הערבי להכרית את ישראל מונח בתשתית הסכסוך – הוא הוא הסיבה שחוללה את הסכסוך והוא איננו תוצאה מכניסת נשק גרעיני למערכת היחסים שבין מדינות לגיטימיות. לעומת־זאת, שתי המעצמות היו מדינות גדולות, לגיטימיות, הגמוניות בסביבתן הגאוסטרטגית ומרוחקות זו מזו; הן היו ישויות פוליטיות שלא טענו זו לכל שטחה של זו ולא ערערו על זכותו של היריב לקיום לאומי. העימות ביניהן התמקד בענייני משטר, והן גם התחרו על השפעה במדינות־חסות או בעלות־ברית.

מאידך גיסא, כך טענתי בפרקים הראשונים של הספר שחיבור זה מבוסס על אחד מפרקיו, מן הפרספקטיווה של ימינו, בהחלט יתכן כי באותה העת חתרה מצרים של נאצר לנשק גרעיני משלה, לאו דווקא בתגובה למאמציִה של ישראל, אלא ככרטיס־כניסה לגיטימי והכרחי בעיניה אל חבורת בעלי העוצמה הממשית האמיתית בעולם שלאחר הירושימה. ישראל לא יכולה הייתה אפוא להרשות לעצמה שהמצרים יקדימו אותה בתחום החימוש הגרעיני. ואכן, ראשית מחשבתו של בן־גוריון בעניין האופציה הגרעינית נראית דִפנסיווית, שכן בתום מלחמת השחרור הוא חשש מפני האפשרות שהישוב היהודי הקטן, המרוכז בגוש דן, יושמד 'בפצצה אחת ויחידה'. יחד־עם־זאת כבר אז הוא חשב על 'המהפכה האטומית', וכן על 'המדע', כלשונו, בתור האמצעי העיקרי שיוכל לגשר על הפער הכמותי ועל חילוקי־הדעות התהומיים בין ישראל לערבים – בתנאי שהשגיה של ישראל בתחום הזה ובתחומים אחרים יוצגו ברבים כחיוביים ומועילים לסביבתה והפיתוח הגרעיני יוצג כפיתוח לצורכי שלום. ארנסט ברגמן הביא לו כבר אז, כפי שאנו למדים מיומן המלחמה 1948–1949 שלו, מידע על אישים יהודים מצרפת, שהיו מוכנים לסייע לישראל בפיתוח גרעיני. המניעים הערביים בתחום הגרעיני נבדקו בפרקי הספר הקודמים, ונבחנה שם השאלה אם הפן־ערבים מסוגו של נאצר – אנשי הזרם שמייצגיו הבולטים כיום הם קִדאפי וצ'דאם חוסיין – ראו בבעלות על נשק גרעיני תנאי להאדרת מעמדה של האומה הערבית כולה. גם נדונה שם האפשרות כי חימוש גרעיני בעולם הערבי היה אמור להיות כלי לביצור מעמדם של השליטים, כדי שיוכלו לטעון להגמוניה של ארצותיהם בעולם הערבי כולו; בפרט נדונו שם שאיפותיו של נאצר, שהחל להגשים תוכנית להתחמשות בלתי־קונוונציונלית כבר בסוף שנות החמישים.

יתכן כי מטעם זה נאצר לא היה מוכן לשום הסדר עם ישראל כאשר משה שרת ניסה לשדלו לכך. על־כל־פנים, שרת קידם מדיניות ישראלית מתונה ומתחשבת ביותר בעמדת ארצות־הברית. אחרי־כן, שעה ששרת נותר נעול על עמדותיו וקשור בטבורו לאוריינטציה אמריקנית, שב בן־גוריון ב־1955 מפרישתו הראשונה לשדה־בוקר, תחילה למשרד הביטחון ובהמשך לראשות־הממשלה, ואילו נאצר נותר יריב בלתי־מתפשר. בשנים 1955–1956 סיימה צרפת את הקמת התשתית הגרעינית שלה, והיא הייתה אז המדינה היחידה בעולם שישראל יכולה הייתה לקוות כי תשתף־פעולה אתה בענייני גרעין. עוד לפני־כן, בראשית שנות החמישים, ברגמן כבר קשר קשרים משלו עם מדעני האטום הצרפתים. פרס, שנתמנה בבוא עתו למנכ"ל משרד הביטחון,

סייע להרחבתם. אז, עוד לפני שנחתם ההסכם הישראלי-צרפתי לשיתוף-פעולה אטומי, נזרע הזרע שהוליך ל'מבצע סיני' ב-1956; לפני-כן בן-גוריון לא היה מוכן להסתכן במבצע שכזה, כך מספר לנו הרמטכ"ל דאז, משה דיין, בספרו אבני דרך. בתקופה הנדונה כאן אפשר להבחין בתוצאות מעשיות ותאורטיות מ'מאזן האימה' ששרר בין המעצמות מנסיגות לשמור בידן שליטה על ביטוי הכוח הסמליים והממשיים בעידן הגרעיני. המדיניות של ארצות-הברית למניעת התפוצה של נשק גרעיני בעולם היא אחד מגילויי הטיפוסיים של עידן זה. בפרקי הספר הקודמים לפרק שחיבור זה מבוסס עליו, נותחה 'תורת ההרתעה' המערבית – התאוריה שעמדה מאחורי החתירה האמריקנית למנוע ככל האפשר תפוצה של נשק גרעיני. גם הוצע שם הסבר לסרובו של בן-גוריון לקבל את הגיונה של 'תורת ההרתעה' או את השלכותיה כלפי ישראל, ותוארו השלבים הראשונים של יצירת האופציה הגרעינית הישראלית, על יסוד שיתוף-פעולה עם צרפת. נראה כי שיתוף-פעולה נמשך כביכול ללא הפרעה גם לאחר שהגנרל דה-גול עלה לשלטון בשנת 1958, אף-על-פי שדה-גול מעולם לא הסתיר את כוונתו לבנות 'פצצה לאומית' צרפתית ואת סלידתו משיתוף-פעולה עם אחרים בעניין זה. עם-זאת, ב-1960 פרץ לבסוף משבר חמור בין ישראל לצרפת הגוליסטית, אשר סיכן את חלקה של ישראל בפרויקט המשותף.

המשבר עם צרפת

שיתוף-הפעולה הגרעיני בין ישראל לצרפת הועיל לשני הצדדים. הם סייעו זה לזה בפיתוח האטומי בעקבות התקדים הראשון של סיוע גרעיני שנתנה ארצות-הברית לבריטניה במהלך שנות החמישים. הקשר הבריטי-אמריקני קומם מן הסתם את הצרפתים, שלא זכו לסיוע אמריקני דומה, והצדיק בעיניהם את קשריהם הגרעיניים עם ישראל. גם יתכן כי פרשת סואץ שהתחוללה ב-1956 והקִרְבָה שהפגינו אז שתי מעצמות-העל היריבות הצדיקו בעיני הצרפתים את הקשרים הללו.

בשנת 1957, שנת חתימתו של ההסכם הישראלי-צרפתי להקמת הפור האטומי בדימונה, דנו צרפת, גרמניה-המערבית ואיטליה בתוכנית לשיתוף-פעולה גרעיני ביניהן. יתכן שארצות-הברית ידעה על דיונים אלה,⁵ ומטבע הדברים הם יכולים היו לגרום לכך שתשומת לב של ישראל תתמקד לא רק בפריס אלא גם בבון.

הקשר הגרמני יספך בהמשך את הפוליטיקה הישראלית הפנימית וכביד מאוד על בן-גוריון, גם משום שברית-המועצות עתידה לצאת למסע-צלב נגד כל תוכנית אטומית שגרמניה-המערבית תהיה קשורה בה. ארצות-הברית אף היא חייבת הייתה לתת דעתה לבעיה הגרמנית, שכן במידה מסוימת גרמניה הייתה זכאית להתחשבות במעמדה – בחזית המערב למול הגוש הסובייטי – ובהיותה הקורבן הראשון להסתערות סובייטית אפשרית על מערב-אירופה כפי שחששו באותם ימים. היא גם הייתה זכאית לאוזן קשבת בגלל עוצמתה הכלכלית ומשום שתרמה צבא גדול לנאט"ו. הבעיה הייתה כיצד לתת לגרמנים מידה של שותפות בנשק הגרעיני של

5. ניוהאוז (לעיל, הערה 3), עמ' 131-132, 134, 137.

נאט"ו, בלי שליטה ממשית על נשק זה, ולמנוע מגרמניה המערבית גישה לנשק גרעיני בדרך אחרת כלשהי. עניינים כבדימשקל אלו נדונו בבירות המערב לפני חזרתו של דה-גול לשלטון ב-1958, והוא עצמו עוד יסבכם על-פי דרכו. שיתוף-הפעולה האטומי בין ישראל לצרפת נמשך, כאמור, גם אחרי שובו של הגנרל. לפי המקורות הצרפתיים העומדים לרשותנו, צרפת לא יצרה בכורים שלה פלוטוניום מתאים לפצצה אלא שנה לאחר שובו של דה-גול לשלטון. פצצה של ממש הייתה בידיו רק שנה אחת אחר-כך, ב-1960.⁶ לדברי המקור הצרפתי, סייעה ישראל בתכנון הפצצה הצרפתית הודות לציוד מחשוב אמריקני שהיה ברשותה. וושינגטון סרבה לספקו לצרפתים,⁷ הואיל וארצות-הברית עשתה כל שביכולתה למען הגבלת התפוצה של הנשק הגרעיני בעולם.

סיוע ישראלי זה יכול היה להצדיק תגמול נאות מצדו של דה-גול, אולם לא להבטיחו לאורך ימים. ואומנם, במאי 1960, שעה ש'הפצצה הלאומית' של דה-גול נכונה בידו, גם הודות לסיועה של ישראל, נאמר לשגריר ישראל בפריס, מפי שר החוץ של דה-גול, מוריס קוב דה-מירווייל (Couve de-Murville), כי נחשף הסוד בדבר שיתוף-הפעולה האטומי בין שתי המדינות; לפי המקורות הישראליים שבידינו, גולן ובר-זוהר, הוא מסר לישראל מעין אולטימטום – היא נדרשה לתת פומבי לתוכניות הגרעיניות שלה ולהסכים לפיקוח בינלאומי על פור דימונה – קרי לפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית – סבא"א. הסוכנות הזאת הוקמה ב-1957, השנה שנחתם בה ההסכם לשיתוף-פעולה אטומי בין ישראל לצרפת. הפרוש של מעורבות הסוכנות הבינלאומית בפיקוח כזה הוא מניעת יצור של נשק גרעיני בכור; בעצם הקמתה בישרה סבא"א שיתוף-פעולה מסוים בין מעצמות-העל למניעת התפוצה של נשק גרעיני, שכן שתיהן היו שושבינותיה של סוכנות זו, אף-על-פי שיריבותן נמשכה באותה עת.

מדברי קוב דה-מירווייל נשתמע, כי אם תדחה ישראל את דרישתו, תפסיק צרפת את סיועה להקמת הכור בדימונה, שעדיין לא נשלם באותה עת. לדברי המקור הצרפתי שלנו, פרוש הדבר היה פגיעה בעצם הקמת הכור, אי-מסירת מתקן מיוחד להפרדת הפלוטוניום הגולמי, שהוא יסוד חיוני ליצור פצצות אטומיות, וסרוב לספק לישראל אורניום לצורכי יצורו של הפלוטוניום הגולמי בכור עצמו.⁸

משברים בישראל

למשבר עם צרפת – בשעתו הוא נותר מאחורי הקלעים ולא פורסם כלל – קדם משבר פנימי בוועדה הישראלית לאנרגיה אטומית, שהתפטרה כולה בשנת 1958, פרט ליושב-ראש שלה, ארנסט דוד ברגמן. הוועדה הוקמה בראשית שנות החמישים כגוף האמור לפעול בעצה אחת עם משרד

6. המקור הוא ספרו של פייר פיאן (לעיל, הערה 3), וביחוד עמ' 123-141.

7. שם, שם.

8. שם, שם.

הביטחון, עוד לפני שנוצר הקשר הישראלי-צרפתי בעל ההשלכה הצבאית. אחדים מחברי הוועדה היו מדענים בכירים ומתנגדי האופציה הגרעינית, ואחרים היו מדענים שהטילו ספק בתועלתה ובמחירה וחששו כי המפעל ימצוץ את לשדו של המדע הישראלי. היו שחששו מפני יוזמי הפרויקט ומבצעיו, מברגמן ומאשים אחרים, שניהלו את הפרויקט בלא ששיתפו בהחלטות את חברי הוועדה האחרים – עד כדי כך שרובם אף סברו כי הם יועדו להיות חותמת גומי בלבד. בין המתפטרים התבלט פרופ' יואל (ג'וליו) רֶקֶח, ראש וראשון לפיסיקאים העיוניים של ישראל ורקטור האוניברסיטה העברית בירושלים שחינך פיסיקאים ישראלים הרבה.

חברי ועדה אחרים ושותפיהם לדעה בקהילייה המדעית, 'קיס' בעלי-מוניטין כמו פרופ' שמואל סמבורסקי ופרופ' מרקוס ריינר, נמנו בשעתם עם 'ברית-שלום' או עם גופים אחרים, שהעדיפו מדינה יהודית-ערבית וסלדו מן 'הלאומנות היהודית' של בן-גוריון בשנות הארבעים. השואה ומלחמת השחרור גייסו אותם להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל מחולקת, אולם אפשר להטיל ספק בדבר נכונותם לאיים בחורבן אטומי כדי לקיים מדינה לאומית כלשהי, להסתכן בחורבן שכזה או לסייע ביצירת הכלים העלולים לגרום לו, בלא שותפות אקטיווית בדיונים ובהחלטות על עניינים אלו.

יתכן, כפי שהם טענו במכתב לראש-הממשלה ושר הביטחון,⁹ שהרחקתם מן ההחלטות נראתה להם פעולה בלתי-ציבורית. אחדים מהם אכן המשיכו ליחס נטייה אוטוריטרית לבן-גוריון עצמו ולא שינו את הדעה שגיבשו עליו בתקופה האופוזיציונית שלהם, לפני הקמת המדינה. יתכן כי אחרים ראו בארנסט דוד ברגמן מעין 'ד"ר סטרנינג'לב' חסר-אחריות, ואיש הביצוע הבכיר שניצב לצדו, מנכ"ל משרד הביטחון שמעון פרס, היה בעיניהם אדם הפועל בעצה אחת עם לאומנים צרפתים דווקא כאשר הגיע לשיאו המאבק נגד תפוצת הנשק הגרעיני ונגד סכנותיה של המלחמה האטומית. באותה עת ניתן פרסום רב ללכטיהם של המדענים האמריקנים, רבים מהם יהודים, שסייעו ביצירת הפצצה ועתה, לאחר-מעשה, ביטאו ספקות באשר להפצצת הירושימה.

פרס אף עורר ספקות אצל אישים פוליטיים נכבדים מחוץ לישראל; הוא דיבר לפי תומו על האופציה הגרעינית הישראלית עם ריצ'רד קרוסמן ודניס הילי, מנהיגים בכירים במפלגת הלייבור הבריטית, וסבר כי הוא משוחח עם בעלי-ברית סוציאליסטים שאפשר לבקש את תמיכתם, כמתכונת שיחותיו עם הסוציאליסטים

9. תאריך מכתבם, שנשא את הכתובות ירושלים, חיפה ורחובות, היה 17.2.1958, דהיינו חותמיו היו פרופסורים מהאוניברסיטה העברית, מהטכניון וממכון וייצמן: מ' אולגנדרוף, י' דוסטרובסקי, ס"ג כהן, צ' ליפקין, ש' סמבורסקי (שהואיל בטובו למסור לי את העתק המכתב ואת תשובת בן-גוריון מיום 19.2.1958 וכן מכתב נוסף שלו בעניין זה למזכירו של ראש-הממשלה, יצחק נבון, מיום 10.3.1958) וכן י' רֶקֶח וי' תלמי. פרופ' ע' דה-שליט התפטר מן הוועדה לפני-כן. השווה לעדותו של פרס למעריב, מיום 1 באוגוסט 1988, כי 'כל הקהילייה המדעית היתה נגד דימונה'.

הצרפתים לפני-כן.¹⁰ דא עקא, השקפותיהם של קרוסמן והילי לא התאימו לתפקיד שפרס יעד להם: ב-1957, שעת חתימתו של ההסכם הצרפתי-ישראלי בענייני פיתוח אטומי, אימצו השמרנים הבריטים דוקטרינה בדבר 'הרתעה גרעינית מאסיוויית' כלפי ברית-המועצות, ואילו מתנגדיהם – קרוסמן והילי, אנשי הלייבור הבריטי – חשבו דוקטרינה זו לטרופף-הדעת; שכן האיים הבריטיים לא נראו להם בסיס שאפשר לאיים ממנו על כל שטחה העצום של מעצמת-העל הסובייטית, שישיית העולם, לנוכח החורבן הגרעיני שהרוסים מסוגלים להסב לבריטים.

קרוסמן והילי אף שללו מכל וכל את השאיפה ל'פצצה לאומית' – הן את השאיפה לפצצה בריטית משלהם והן את השאיפה לפצצה צרפתית – שכן הם סברו כי בסופו-של-דבר ההתפתחות הגרעינית בבריטניה ובצרפת תוביל בהכרח להופעת פצצה גם בגרמניה. התפוצה הזאת עלולה לגרום לאובדן שליטה בנשק הגרעיני, טענו קרוסמן והילי, והם העדיפו שיתקיים מאזן האימה הדו-מעצמתי ללא 'פצצות לאומיות' מסוג כלשהו.¹¹

לקרוסמן היו קשרים עם אישי שמאל בישראל, אשר פרס היה בעיניהם אדם שאפתני וחסר-מעצורים. קרוסמן מיהר לדווח להם על הסכנות הכרוכות בקשר הישראלי-צרפתי.¹² הוא גם האיש שחשף ברבים את התכנון המוקדם של הקשר הגרעיני בין צרפת, גרמניה ואיטליה באותה העת.¹³ עמיתו, דניס הילי, באותה עת שר ההגנה ב'ממשלת הצללים' של מפלגת הלייבור הבריטית, לא היסס לתקוף את פרס כאילו היה פשיסט.¹⁴

ההסבר לכך יכול להיות קשור בתוכנית הצרפתית-גרמנית-איטלקית לשיתוף-פעולה בענייני האטום. החוקר ג'ון ניוהאוז מדבר על הסכם חשאי בעניין סיוע גרמני לפיתוח ראשי-חץ גרעיניים וטילים גרעיניים, שחתם בשנת 1958 ו'ק שפן-דלמס' (Chaban-Delmas), שר ההגנה הצרפתי ואדם שנוי במחלוקת ברפובליקה הרביעית, עם עמיתו הגרמני פרנץ-יוזף שטרואוס, פוליטיקאי גרמני שנוי עוד יותר במחלוקת.¹⁵ לערך באותו הזמן פיתח פרס קשרים בטחוניים עם שטרואוס וכבר קיים זמן רב קשרים הדוקים עם הממסד הפוליטי והבטחוני של צרפת, אשר

10. קרוסמן לפרופ' דן הורוביץ מן האוניברסיטה העברית, שהיה אז כתב דבר בכנסת, ועדותו של השגריר אפרים עברון (לשעבר שגריר ישראל בווינגטון), למחבר, יוני 1989.

11. ראה: Agatha S. Y. Wong-Fraser, *The Political Utility of Nuclear Weapons: Expectations and Experience*, Washington D.C. 1980, pp. 140-141

12. פרופ' דן הורוביץ למחבר.

13. ניוהאוז (לעיל, הערה 3), עמ' 131-132, והשווה: Catherine McArdle Kelleher, *Germany and the Politics of Nuclear Weapons*, New York 1975. להערכתה הקונסורציום הצרפתי-גרמני-איטלקי לא הבשיל פירות של ממש, מאחר שהגנרל דה-גול חיסל את הרעיון עם עלותו לשלטון.

14. ועדותו של השגריר עברון מיוני 1989 למחבר. עברון כיהן בעת ההיא בשגרירות ישראל בלונדון.

15. ניוהאוז, לעיל, הערה 3.

הולידו את הסכם 1957 בדבר אספקת כור גרעיני לישראל; ברגמן שיתף-פעולה מלכתחילה, כאמור, עם מדעני האטום הצרפתים; והנה, לדברי ניוהאוז, לנוכח התנגדותה הנחרצת של ארצות-הברית לפצצה צרפתית ומאחר שמקורות המימון העצמיים של צרפת לא הספיקו להשלמת המפעל הגרעיני הצרפתי, החלה ממשלת צרפת לשקול שיתוף-פעולה גרעיני עם גרמניה המערבית. הברורים הללו, שישראל השתרבבה לתוכם, היו בוודאי לצנינים הן בעיני הבריטים והן בעיני האמריקנים. אשר לתוכניות האטומיות של גרמניה המערבית עצמה – ההיסטוריון הנס-פטר שוורץ מספר לנו, כי הקנצלר קונרד אדנאואר אכן היה מעוניין בנשק גרעיני טקטי לצבאה של גרמניה המערבית, שקרם עור וגידים זה עתה, בשנת 1957, לראשונה מאז פרוק הנרמט. אדנאואר סבר בתחילה כי יש משום אפליה בחוץ פריס משנת 1955, שאסרו על בון ליצר נשק להשמדה המונית. שטראוס, שר האנרגיה האטומית שלו שאחר-כך נעשה לשר ההגנה, לא הסתיר באותה עת את כוונתו להשיג בסופו-של-דבר נשק גרעיני גרמני.

מגמות אלו חוללו התרוצצות-רבתי בבירות המערב, ופרטיהן חורגים מעבר לדיוננו כאן: בכל-אופן, פוליטיקאים מהלייבור הבריטי כמו קרוסמן רצו לוותר על הפצצה שכבר הייתה ברשותם, כדי למנוע פצצה צרפתית, גרמנית וכן הלאה, עד לכדי הפיכתה של אירופה להידקה אטומית רבת-ראשים שאין לשלוט בה; לפיכך ברור כי בעיניהם הרעיון בדבר שיתוף-פעולה אטומי בין צרפת לגרמניה, עם פרנץ-יוזף שטראוס בתווך, נחשב לאסון ממש. יתכן כי לעמדתם הנחרצת היו שותפים גם עמיתים מן השמאל הגרמני. המגעים בין שטראוס ופרס היו כאן תוספת בלתי-נעימה מבחינתם של מתנגדי התפוצה הגרעינית במדינות אירופה. יש לציין כי לפי שוורץ,¹⁶ אדנאואר עצמו לא חתר לחימוש שיחרוג מכלי-נשק גרעיניים טקטיים, שהוא ראה בהם מעין פגזי ארטילריה רבי-עוצמה. הוא היה מודע לתלותה של בון בארצות-הברית ובנאט"ו; הוא עצמו היה בעל-הבית בגרמניה המערבית, ולא שטראוס, והוא היה בקיא היטב במהלכים השונים של אנשיו.

גם השמאל הישראלי וגם הימין הישראלי שללו את יחסי פרס עם שטראוס. בעיני אנשי שמאל ורדיקלים אחדים הייתה כרוכה בהם סכנה ממשית, שכן הסובייטים והאמריקנים גם יחד היו עלולים, לדעתם, לראות בהם התגרות בלתי-נסבלת; אלו, לפחות, הנימוקים הענייניים שאולי אפשר ליחס לביקורתם, שהיו לה גם מניעים

16. ראה: Hans-Peter Schwarz, 'Adenauer und die Kernwaffen', *Vierteljahreshefte fuer Zeitgeschichte (VJH)*, April 1989, pp. 567-593

אור חדש על דוקטרינת 'המחסה ליום סגריר'

אחרים.¹⁷ הם סברו כי תגובה סובייטית אפשרית עלולה להיות מתן פצצה גרעינית לערבים,¹⁸ ומזרח-תיכון אשר שוכנות בו מדינות אטומיות אחדות נראָה להם מסוכן שבעתיים מתפוצתה של הפצצה במדינות אירופה. חוגים אלו קשרו בין מהלכי של ישראל בתחום החימוש הגרעיני ובין מהלכי הערבים, אולם לא הביאו בחשבון את האפשרות כי הערבים יחתרו ממילא לפצצה, גם ללא אתגר גרעיני שישראל תציב לפניהם.

בין כה וכה, דה־גול חיסל כל תקווה גרמנית להבנות ממנו בתחום הגרעיני והקפיד להשאיר את בון במעמד נחות ממעמדו, בלא להלבין את פניה ברבים. עם־זאת נמשכו קשרי הביטחון הקונוונציונליים בין גרמניה לישראל, וב־1959, לאחר עלייתו של דה־גול לשלטון, הם אף פורסמו בהבלטה. לפני־כן, ב־1957, הביע בן־גוריון מאחורי הקלעים תקווה לקבל סיוע גרמני בתחום של 'תעשיות כבדות וטילים מודרכים'.¹⁹ לאמתור־שלב־דבר הוא היה מעוניין בטיילים פליסטיים עוד ב־1954, כאשר דן עם הרמטכ"ל דיין בבעיות רכש.²⁰ את שיחתו עם דיין בנושא זה סיכם בן־גוריון ביומנו וקבע שם כי הערבים יוכלו לקנות הכל ועלינו לרכוש טילים מונחים, ביחוד V-2 (הטיל הגרמני אשר ה'סקאד' הוא צאצאו).

היה ידוע ברבים כי פרס הוא האיש שקיים שקיים את הקשרים עם הממסדים הבטחוניים של צרפת וגרמניה; למסתייגים מן הקשרים ההם, ולאלה שראו בהסתייגות מהם בקעה פוליטית נאה להתגדר בה, היה אפוא נוח יותר לתקוף אותו – ואף לערֵב בהתקפותיהם תגובות להתקפותיו־שלו ולהתקפותיו של דיין בסוף שנות החמישים על ההסתדרות ועל 'זקני מפא"י'.

כאמור, אין להפריד את ענייני האטום לא מן הפוליטיקה הפנימית ולא מן הפוליטיקה החיצונית. דוגמה לכך אנו מוצאים במְבָרֵק ששלחה השגרירות הבריטית בתל־אביב למשרד החוץ בלונדון ב־10 באפריל 1959. השגרירות דיווחה על נאום של שמעון פרס בסימפוזיון שנערך במכון וייצמן ב־1 בפברואר. הוא מתח בו ביקורת על האופי התאורטי של המחקר הנערך במכון והזכיר בקצרה 'נשק סודי' שישראל מנסה

17. אין ספק כי ביקורתם לא הייתה עניינית בלבד והיא הייתה עמוסה במניעים אחרים. ראה, לדוגמה, הערך 'בן־גוריון דוד' באנציקלופדיה העברית, כרך מילואים, עמ' 676–677, שכתב אותו עורך האנציקלופדיה דאז, ישעיהו לייבוביץ', והשווה לערך 'ארץ־ישראל, היסטוריה', באותו כרך, עמ' 522, שכתב אליעזר ליבנה. לייבוביץ' וליבנה היו חברי 'הוועד לפרוץ המזרח־התיכון מנשק גרעיני'. הם טענו בשני ערכים אלו נגד בן־גוריון ב'פרשת לבון' וערכו עמו חשבונות ישנים בהקשר החדש של האינטרס שהם יחסו לגרמניה־המערבית בתחום הגרעיני. ביחסי ירושלים – בון הם מצאו הסבר לקשייה של ישראל עם ברית־המועצות ועם ארצות־הברית גם יחד.

18. ראיון של המחבר עם יצחק בן־אהרון, 16 ביוני 1989.

19. בר־זוהר, בן גוריון, עמ' 1357.

20. יומן בן־גוריון, ארכיון המכון למורשת בן־גוריון, קריית שדה בוקר, נרשם ב־24 באוגוסט 1954.

להשיג. המברק הסביר, כי בגלל 'מסך הבטחון שירד מיד על הנאום' לא הצליחה השגרירות לברר על איזה נשק דיבר פרס באותו נאום, שתואר כ'אחד ממאמצי הבלתי-דיסקרטיים'. בעל המברק המשיך:

מאיר נייסגל, מנהל מכון וייצמן שהמחקר הגרעיני של ישראל נערך בו, זרק מעט יותר אור על הנושא בסעודת-ערב שנערכה אצל השגריר [הבריטי]. הוא אמר לשגריר, כי כבר זמן-מה מתקיים ויכוח נוקב במשרד הביטחון על השאלה אם ראוי שישראל תרכוש את הפצצה האטומית. האלוף [דן] טולקובסקי, אשר בשנה שעברה הועבר מפיקוד על חיל-האוויר [לתפקיד של] 'איש תכנון' במשרד, נתמנה ככל הנראה לבחון את מדיניות האטום הישראלית. הוא הגיע למסקנה, כי ניסיון של ישראל להשיג פצצה אטומית יהיה [מהלך] טפשי, מפאת עלותו ומשום שברית-המועצות תחמש את הערבים [בנשק] דומה, אפילו אם ישראל תצליח [בנסיונה]. הקצונה הבכירה של ישראל תומכת ברובה בדעתו של טולקובסקי, והיא מאמינה כי מוטב שהמזרח-התיכון יישאר נקי מנשק גרעיני. פרס, לעומת-זאת, להוט מאוד להשיג את הפצצה, ואמר כי הוא בטוח שיוכל להשיגה מן הצרפתים. לדעתו של בן-גוריון על ישראל להתרכז תחילה [בהקמת] כור אטומי ואחר-כך ליצר פצצה משלה כתוצאת לוואי [מן השימוש בכור – תוספות שלי בסוגריים, ש"א].²¹

למברק הזה צורפו נספחים על נסיונות של ישראל לרכוש אורניום והערות בדבר 'השפעתו של פרס' על בן-גוריון – כאילו נחוץ היה להמריץ את בן-גוריון כדי שיחזור להשגת אופציה אשר כבר במלחמת השחרור הוא ראה בה הכרח. נראה כי שגרירות בריטניה בתל-אביב לא ידעה לא על ההסכם שנחתם עם צרפת כמעט שנתיים לפני-כן ולא על כור דימונה, שכבר היה בתהליכי הקמה לפי ההסכם ההוא. עם-זאת המברק משקף הלכי-רוח בתוך ישראל ואולי אף בצמרת הצבא. אחדים מקציני המטה-הכללי של צה"ל היו בעלי זיקות פוליטיות מסוימות לתנועה-לאחדות-העבודה. מפלגת שמאל זו, שפרשה בשעתה ממפא"י, כללה אז אגף חשוב בדור הצעיר של תנועת העבודה, והוא היה משקל-שכנגד פוטנציאלי ל'צעירים' של מפא"י, שפרס היה דמות בולטת ביניהם. מטבע הדברים, כל מה שפרס עסק בו היה בלתי-נפרד ממאבקי 'הצעירים' הללו עם 'הוותיקים' במפא"י. התקפות 'הצעירים' על 'הוותיקים' התנהלו למורת-רוחו של בן-גוריון, ששאף לאן בין שתי הקבוצות ולכונן תהליך הדרגתי של העברת השלטון לדור חדש, שישתפשף בינתיים וירכוש ניסיון. התקפות 'הצעירים' קדמו לבחירות הכלליות ב-1959, שאחריהן צורף דיין לממשלה ופרס הועלה מן הדרג הבירוקרטי, נבחר לכנסת ונעשה לסגן שר-הביטחון.

21. מברק מס' (1192/59) VR 1241/1, ממוכרות השגרירות הבריטית בתל-אביב למחלקת המזרח-התיכון של משרד החוץ הבריטי בלונדון. המקור שמור ב- Public Record Office, FO 371/142379 tc169410, ומצורפים אליו מסמכים על פרס ואזכור מברק לוושינגטון בעניין 'נסיונותיה של ישראל להשיג אורניום'.

והנה באותה שנה, 1959, התפרסם ספרו של האלוף יגאל אלון, מאנשי המעשה והמחשבה החשובים ביותר שצמחו בצה"ל, מפקד הפלמ"ח אשר היה לאחד מראשיה של התנועה-לאחדות-העבודה. בספר יחיד במינו, שהמחבר הכתירו בשם מסך של חול, מעין ניגוד ל'מסך הברזל' שחצץ אז בין שתי המעצמות האטומיות, הטיף אלון לאסטרטגיה קונוונציונלית טהורה המבוססת על מתקפת-מנע. הוא גם קרא בו לכיבוש שטחים – ביחוד בגדה המערבית – לשם שיפור גבולותיה של מדינת ישראל וכדי להשתמש בחלק אחר מן המלקוח במשאומתן לשלום.²² חוגים רבים בצה"ל קיבלו את הנחות-היסוד של דוקטרינה זו, וברבות הימים היא הייתה ל'דוקטרינת הביטחון' של הצבא. אף-על-פי-כן, היא לא שיקפה בהכרח את עמדתו של בן-גוריון עצמו.

יש להעיר כאן, כי אפשר לאתר כבר בשנות השלושים את הרקע ההיסטורי-פוליטי לעמדתו של אלון וסיעתו, שמנהיגה המוכרת באותה העת היה יצחק טבנקין, איש ארץ-ישראל השלמה מעודו; עמדותיהם היו נטועות בוויכוח על החלוקה שחצה את מפא"י ובמאבקים אידאולוגיים-פוליטיים שהתנהלו בין סיעה זו במפא"י, לימים 'סיעה ב', ובין הרוב שהנהיג בן-גוריון, עד התפלגותה של מפא"י בשנות הארבעים. ספרו של אלון היה אתגר שכוון לכמה צדדים. ביסוד מחשבתו האסטרטגית של אלון הייתה אמונה שלמה בעליונות הקונוונציונלית של ישראל, מעורבת בחשש כי הופעת הנשק הגרעיני באזור תקפיא את גבולותיה הפגומים של ישראל, כלומר תשלול ממנה אפשרות להרחיבם בעתיד, למול תוקפנות ערבית, ואף תשלול ממנה אפשרות להשתמש בשטחים כבושים כקלפי מיקוח במשאומתן לשלום חוזי; במלים אחרות: אלון חשש כי האופציה הגרעינית של ישראל תזמין התחמשות גרעינית ערבית, ובכך תיצור קיפאון טריטוריאלי מוחלט, ללא שלום חוזי, ותכלא את ישראל בגבולות פגיעים.

מטרותיו האחרות בספרו מסך של חול היו בן-גוריון עצמו ואנשי הביטחון שלו, דיין ופרס, שהחליפו אותו ואת חברו לסיעה, ישראל גלילי, ראש המפקדה-הארצית של 'ההגנה' וסגן שר-הביטחון בחלק ממהלכה של מלחמת השחרור. ואומנם, במהלך מלחמת השחרור הדיח בן-גוריון את גלילי מטעמים שונים, ואחד מהם היה האתגר העקרוני שהציב גלילי, במעמדו ובדרכי פעולתו, על מעמדו של שר הביטחון בניהול ענייני הצבא. נטייתה של סיעתו אל עבר מוסקווה הייתה מניע חשוב נוסף להחלטתו של בן-גוריון לבטל את משרתו של גלילי. אחר-כך הופיעה במלוא חומרתה שאלת עתידו של הפלמ"ח, שאלון היה מפקדו וגלילי אחד ממטפחיו, והפרשה הסתיימה-למעשה בהחלטת בן-גוריון לפרק את מטה הפלמ"ח. מיד בתחילת המלחמה התאחדה סיעת טבנקין-גלילי-אלון עם מפלגת השומר-הצעיר, ושתייהן הקימו את מפ"ם – מפלגה פוליטית אוהדת ביותר כלפי מוסקווה של סטלין, שקיוותה כי הפלמ"ח ימשיך להתקיים בהשראתה כיחידת-עילית של צה"ל.

22. י' אלון, מסך של חול, תל-אביב 1959. ראה גם מהדורה שנייה עם תוספות, 1968, שהשתמשי בה כאן בדרך-כלל. אלון הציג בה את מלחמת ששת-הימים כהוכחה ניצחת לצדקת 'הדוקטרינה' שלו.

אלון עצמו, בהיותו מפקד חזית הדרום במלחמת השחרור ולאחר־מכן כשהיה פוליטיקאי פעיל, סבר כי קווי שביתת־הנשק של 1949 הם גבולות פגומים מבחינתה של ישראל – עוד ב־1965 הוא כינה את המדינה ששכנה בתחומם בשם 'מדינת הפרוודור'. לפני־כן הוא אף התנגד להסכמי שביתת־הנשק וחתר לשלום חוזי, תכף ומיד. כאמור, טריטוריה ערבית כבושה נראתה לו בין היתר כקלף מיקוח במשא־ומתן לשלום. זו הייתה עמדתו, למשל, באשר לשטח מצרי שהוא עצמו כבש בשלהי מלחמת השחרור, בחריגה מהוראתו של השר הממונה: הוא אף ניסה אז לגייס את הפיקוד הבכיר של הצבא לתמיכה בהשקפתו.

טענותיו של אלון לא השפיעו בשעתן על דעת־הקהל, שראתה בהשגים של מלחמת השחרור הצלחה ראויה להתכבד בה וציפתה לשלב הבא, המרתם של הסכמי שביתת־הנשק בשלום חוזי. מפ"ם כולה נסתבכה אז באוריינטציה הסובייטית שלה, שעה שישבה באופוזיציה מ־1949 ואילך, ובתחילה אף נטתה להצדיק את פשעי סטלין ובכך בודדה את עצמה מבחינה ציבורית.

ב־1954 נפרדו התנועה־לאחדות־העבודה והשומר־הצעיר, ששמר לעצמו את שמה של מפ"ם. שתי הסיעות הצטרפו בנפרד לקואליציה של בן־גוריון והתחייבו לקבל דין הרוב בממשלה. עם־זאת שתיהן המשיכו להתייחס למוסקווה בתערובת של יראה ובמידה של חיבה. באורח מסורתי התקשו הסיעות הללו בקבלת דין הרוב.

יש לשאול בהקשר זה אם בן־גוריון הביא את ההסדרים האטומיים עם צרפת לידיעת הממשלה כולה לפני־מעשה. הפרלמנט הבריטי, למשל, לא ידע כלל על החלטתה של ממשלת הלייבור בראשות קלמנט אטלי ליצור תשתית לפצצה אטומית, ואף הנשיא רוזוולט החל במימון של 'תוכנית מנהטן' בחשאי, כדי להקדים את האויב. לדברי יצחק בן־אהרון, מ־1958 שר התחבורה בממשלת בן־גוריון מטעם התנועה־לאחדות־העבודה, החל בן־גוריון בהקמת הכור ללא ידיעתן של ועדת החוץ והביטחון וועדת הכספים של הכנסת.²³ אם בן־גוריון אומנם שמר על חשאיות יתרה בפרשה זו ובפרשות אחרות, בהחלט יתכן שהוא נהג כך מחשש שתופר הסודיות החיונית לעניין עדין זה. יתכן כי הוא חשש אפילו מחברים בסיעתו־שלו, אם ינדע להם הדבר בטרם־זמן.

לתערובת של מסורת פוליטית נצחנית ואידאולוגית שהייתה מקובלת בסיעות השמאל, נוספו במרוצת הזמן ננדטות קבוצתיות ואישיות – החל בפרישתה של קבוצת טבנקין ממפא"י וכלה בפרוק של מטה הפלמ"ח. כל אלה השתלבו בשיקולים פוליטיים מאוחרים יותר, לקראת הבחירות של שנת 1959: התנועה־לאחדות־העבודה העריכה אז, כי סיכוייה להתחזק בבחירות טובים מאוד. דבר הקמתו של הכור בדימונה נודע לחברי הממשלה, אך איננו יודעים מתי. אחדים מהם הסתייגו במידה מסוימת ממחירו ומן הקשיים המדיניים שהיו צפויים ממנו – אך

23. בן־אהרון באותו ראיון.

אור חדש על דוקטרינת 'המחסה ליום סגריר'

לא מנעו אותו; מיעוט עקשני המשיך להתנגד לפרויקט כולו.²⁴ עקב החיסיון המוטל על הפרוטוקולים של דיוני הממשלה, אין לדעת אם התנגדות זו התבטאה בהצבעה בממשלה.

בשלב הבא נקטו רוב נציגיהן של סיעות השמאל משחק כפול – הם הפגינו אהדה כלפי מתנגדי הפור בדימונה, ואחדים מהם סיעו לגוף ציבורי שהוקם במיוחד למטרה זו, 'הוועד לפרוז גרעיני', וכן גילו הבנה לטענות אמריקניות וסובייטיות שהובאו לידיעתם באותה העת;²⁵ מן הצד האחר, הם לא פעלו פעולה של ממש נגד הקמת הכור. לאחר שהוא נעשה לעובדה מוגמרת, הם אף החלו לראות בו אמצעי-ההרת - כפי שאלון ניסח זאת לימים – למקרה שהפצצה תופיע בצד הערבי.²⁶

יחד-עם-זאת אלון לא שינה כמלוא הנימה את עיקרה של הדוקטרינה הקונוונציונלית-טריטוריאלי שלו.²⁷ איננו יודעים מה הייתה דעתו של בן-גוריון על הדוקטרינה של אלון, מכיוון שיומניו מן הימים ההם עדיין לא נפתחו במלואם למחקר. אלון לא היה חבר הממשלה כאשר פרסם את מסך של חול, וכאמור איננו יודעים מה היה טיב הוויכוחים שהתנהלו בה על סוגיות אלו, מפאת החיסיון המלא הקיים עד היום על פרוטוקולים של ישיבותיה. עם-זאת אפשר להניח, כי בעוד האופציה הגרעינית הייתה בתהליכי הקמה – כור דימונה הושלם ב-1963, לפי הפרסומים הזרים²⁸ – לא

24. ראה: שמחה פלפן, 'הפתרון: פירוק נשק במזרח התיכון', בתוך: א' כהן (עורך), אנושות בצל האטום, תל-אביב 1987, עמ' 194-204. פלפן היה מפעילי האגף הרדיקלי בשומר-הצעיר ובמפ"ם. אחר-כך נעשה מתנגד פעיל לאופציה הגרעינית, בין יתר פעולותיו כעורך השבועון *New Outlook*. לטענתו נמנו עם מתנגדי האופציה הגרעינית בממשלה ומחוצה לה האישים הבאים: גלילי, אלון, חזן, ברזילי וכן אבא אבן. בין אישי הציבור שהצטרפו לוועד לפרוז גרעיני של לייבוביץ' וליבנה או תמכו בעמדתו מנה פלפן אישים כמו גרשום שלום ומרטין בובר, וכן א"א אורבך וש"נ אייזנשטדט, שהיו פעילים נגד בן-גוריון ב'פרשת לבון'.

25. בן-אהרון באותו הראיון, וכן ח"כ יאיר צבן למחבר, נובמבר 1990. צבן היה באותה העת מזכירו של ד"ר משה סנה, ממנהיגי מפ"ם שנעשה באותם הימים לאחד מראשי מק"י וב-1963 הציע את שרותיו לראש-הממשלה לוי אשכול, כדי להרגיע את הסובייטים בעניין הגרעיני.

26. אלון, מסך של חול, מהדורת 1968, עמ' 401-402.

27. שם, עמ' 373 ואילך: 'מתקפת נגד מקדימה'.

28. פיאן (לעיל, הערה 3), והשווה: F. Barnaby, *The Invisible Bomb: The Nuclear Arms*, London 1989, וכן את הדין-וחשבון התקופתי של קרן קרנגי לשלום בווינגטון על תפוצת הנשק הגרעיני בעולם, הכולל חלקים היסטוריים: Leonard S. Spector & Jacqueline R. Smith, *Nuclear Ambitions: The Spread of Nuclear Weapons 1989-1990*, Cambridge MA 1990

היה צורך בוויכוח אסטרטגי על נושא זה, שהיו כרוכים בו אמצעי שיגור למיניהם כמו מטוסים וטילים.

הבעייה הייתה, כפי שאני מבין את מהלכיו של בן-גוריון בהקשר ההיסטורי של הימים ההם, להגיע לאופציה גרעינית לפני שהערבים יגיעו לאופציות כאלה ולפני שמעצמות-העל יסכימו ביניהן על אמנה למניעת תפוצתו של הנשק הגרעיני. דיונים על אמנה למניעת התפוצה התנהלו באו"ם כל העת, אך בסופו-של-דבר חתמו על האמנה רק ב-1967, ולכן אפשר לומר כי בתקופה שאנו עוסקים בה לא שררה נורמה בינלאומית מוסכמת בעניין תפוצתו של הנשק הגרעיני; היו רק התחלות – כמו הקמתה של סבא"א – אשר ודאי השפיעו על רצונה של ישראל להקדים ולהפוך את פור דימונה לעובדה קיימת לפני שמעצמות-העל יחתמו על אמנה למניעת התפוצה ויישמו אותה, כפי שאכן ארע ב-1968.

אף-על-פי-כן אפשר לטעון, בלא הוכחות כתובות לגופן, כי בן-גוריון היה דוחה בשתי ידיים את דוקטרינת אלון. הוא היה טוען כי 'מתקפת נגד מקדימה' – כהגדרת אלון לשלב הפתיחה הרצוי במלחמות ישראל, כדי לתקן גבולות וכדי להשתמש בחלק מן השטחים הכבושים כקלף מיקוח במשא-ומתן לשלום חוזי – אינה מביאה בחשבון את האילוצים המדיניים שיכבידו על עצם הפתיחה בה ואת האבדות שיוסבו לצה"ל ולאוכלוסייה האזרחית; יתר-על-כן, בן-גוריון ודאי לא היה מתעלם מאופיו של השטח שאלון שאף לכבוש – שכן אם מדובר בגדה-המערבית וברצועת-עזה, הרי השליטה בערבים רבים והפיכתם לאוכלוסייה כבושה תסבך מאוד את מעמדה של ישראל, שלא שלטה בערבים רבים בשלב ההוא. כיבוש שטחים נוספים רק יספק למדינות ערב סיבות לגיטימיות לנהל מלחמות נוספות לשחרור שטחיהן ולהמנע ממשא-ומתן לשלום. בחיבור זה לא נוכל להציע פרוש למהלכיו של בן-גוריון במלחמת סיני ב-1956, שסתרו-לכאורה את הגישה הבסיסית שיוחסה כאן לבן-גוריון, ונסתפק בהערה כי גם אותם יש לשבץ בסדר העדיפויות שקבע לעצמו מכבר: בקשת ברית תחילה עם צרפת, שיכולה הייתה לספק לישראל תשתית גרעינית. כאשר תשתית זו החלה לקרום עור וגידים, העיקר בעיניו היה בוודאי השלמתה במועד. יתכן כי הוא התחייב כלפי צרפת שלא לשנות גבולות ולהמנע מהרס הסדר אשר שרר אז במזרח-התיכון. בינתיים הובאה כאן טענה זו בגדר של השערה בלבד והדיון בה יערך בהמשך החיבור.

עמדתו הנחרצת והפומבית של אלון נגד האופציה הגרעינית יכולה הייתה לתת לו יתרונות פוליטיים קצרי-טווח. הוא דבק בדוקטרינה שהעמידה במרכז את כוחו ואת יכולתו של צה"ל, במקום נשק מסתורי ומפחיד – 'מלחמת כפתורים' מבעיתה, שתפטור את הערבים מלחימה 'אמיתית' בשדה הקרב כאשר ירצו להשמיד את ישראל. אלון יחס בפומבי ל'משטרים הערביים' תכונות של רצחנות ואי-רציונליות, ונשען בטענות אלו על תורת ההרתעה המערבית, אשר דרשה כתנאי הכרחי אויב

אור חדש על דוקטרינת 'המחסה ליום סגריר'

'רציונלי' שאפשר להרתיעו בעידן הגרעיני.²⁹

תפיסתו הייתה בנויה כמובן על ההנחה כי נשק גרעיני יופיע בצד הערבי סמוך להופעתו אצלנו; דהיינו הוא קָשֶׁר קָשֶׁר סיבתי בין מהלכי ישראל למהלכי הערבים בתחום הפיתוח הגרעיני, ואולי אף חיבר באופן דומה בין מהלכי ישראל לבין סיוע גרעיני שהערבים יקבלו מן הסובייטים. קשר ערבי-סובייטי שכזה לא הוכח מאז ועד עתה.

יחד עם זאת אלון הביע בפומבי עמדה שהשתלבה יפה עם עמדת ארצות-הברית, מעצמת-העל שהישראלים ראו בה באותה עת מעין אפיטרופוס מסתייג שאין להתגרות בו. כך יכולים היו אלון וחבריו לטשטש את עברה הפרו-סובייטי של קבוצתם הפוליטית; עם זאת עמדתו בנושא הגרעיני הייתה גם קרובה לעמדתה של ברית-המועצות ולעמדתם של חוגים יוניים בישראל עצמה. היא תאמה להשקפות שרווחו בין חברי הוועדה הישראלית לאנרגיה אטומית שהתפטרו מתפקידם ואנשי אקדמיה ישראלים אחרים, אחדים מהם אנשי 'ברית שלום' לשעבר. אף-על-פי שהוא היה 'נץ' קונוונציונלי מובהק, הוא זכה ביתרון פוליטי גם בחוגים אלו, הודות לעמדתו האנטי-גרעינית.

אלון וחבריו יכולים היו אפוא לגייס את הנושא הזה במאבקם הפנימי נגד שמעון פרס ונגד עמיתו הפוליטי, משה דיין, ולהאשים אותם ואת פטרונם, בן-גוריון עצמו, ב'ביצועים' חסר-מעצורים; בשיתוף-פעולה עם לאומנים צרפתיים וגרמנים; בהתגרות בלתי-נסבלת בברית-המועצות הכבירה והמאיימת. בשלב הבא אף יוכלו לטעון מאחורי הקלעים, כי יתכן שהניסיון של נאצר לפתח טילים לא-קונוונציונליים, באמצעות מדענים גרמנים שכירים, מוצאו בחטא הקדמון של כור דימונה; הם עוד הוסיפו וטענו, כי הקשרים הבטחוניים שנקשרו בין בון לירושלים הכבידו על בן-גוריון בפניותיו לקנצלר אדנאואר שישים קץ לפעילות המדענים הגרמנים במצרים.

'הפרשה' ופרשות אחרות

בבחירות 1959 הצליחה מפא"י בהנהגתו של בן-גוריון מעל למשוער, ואילו מפלגות השמאל הקטנות לא חרגו מן הפינות הפוליטיות שלהן. המוצא ממצב זה, מבחינתם של אלון וגלילי, היה איתור בעלי-ברית במפא"י עצמה. כאמור, ערב הבחירות ההן

29. ראה: Th. C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, Cambridge MA 1960, p. 4. והשווה: Idem, 'The Thirtieth Year', in: *Daedalus*, Winter 1991, pp. 21-31. שלינג טען שם כי אילו היה לערבים נשק גרעיני במלחמת יום-הכיפורים, היו בוודאי מאיימים להשתמש בו במהלך אותה מלחמה, כדי למנוע את אספקת הנשק האמריקני לישראל דרך האיים האזוריים. מוצאה של טענה זו באופי התאורטי, הבלתי-פוליטי והבלתי-היסטורי של תורת ההרתעה של שלינג ודומיו. מתורה זו גם נבע מסעו הנמרץ של שלינג למניעת התפוצה הגרעינית בעולם. לשלינג הייתה השפעה מרובה על אישי ממשל מימי קנדי ואילך ומסעו זה לא פסח על ישראל.

התארגנו במפא"י 'הצעירים' בהנהגת דיין ופרס ויצאו נגד 'הקומה החמישית', דהיינו נגד הנהגת ההסתדרות הכללית ואופיה הביורוקרטי והסקטוריאלי. מזכיר ההסתדרות היה בר-פלוגתא ישן שלהם: פנחס לבון, שצמרת מפא"י הדיחה אותו מתפקיד שר הביטחון בעקבות מעשי החבלה של המודיעין הישראלי במצרים בשנת 1954, שנודעו בכינוי 'העסק הביש'.

דור ההנהגה שפרס ודיין יצאו נגדו לא היה עשוי מעור אחד. שרת החוץ גולדה מאיר הייתה דמות בולטת בדור זה, והיא לא ראתה בעין יפה את פעילותו של פרס בתחום של יחסי החוץ. דעתה לא הייתה נוחה במיוחד מקשריו הבטחוניים עם גרמניה, אשר לימים הוטל עליהם צל 'תשובתו' של נאצר לפור של דימונה – טילים בעלי ראש-חץ לא-קונוונציונליים, שבנו למענו מדענים גרמנים במצרים; ממשלת גרמניה-המערבית לא עשתה די – לדעת מבקריה בישראל – להפסקת פעולתם שם. סביר להניח כי מאיר חששה גם מההשלכות של הקשר הגרעיני עם צרפת על יחסי ישראל-ארצות-הברית, בכת-עינה והתחום הקרוב ללבה, אולם אין יסוד לקביעה כי היא ושרי מפא"י האחרים התנגדו להקמת הפור בדימונה.³⁰ יש הטעיה בעצם העמדת השאלה בצורה כזאת – דהיינו בבחינה אם גולדה וחבריה, או הרוב בממשלה, היו 'בעד' או 'נגד' הפור – שכן עמדתם הייתה תלויה במידת נחרצותה של העמדה האמריקנית, במהלכי הערבים, במהלכי הסובייטים ובמהלכי-הנגד של ישראל. אפשר להסתפק אפוא בקביעה הזוהרה, שגולדה מאיר ולוי אשכול היו לויאליים למאמציו של בן-גוריון להשיג אופציה גרעינית לישראל. אשכול אומנם הביע הסתייגות ממחירו של הפרויקט,³¹ שמומן לבסוף במגביות מחוץ לתקציב הרגיל.³² אפשר היה לראות במימון הזה חריגה מפיקוח של הכנסת.³³ יריביו של פרס לא ראו

30. היריבות בין מאיר לפרס סביב פרשת דימונה, היחסים עם גרמניה וירושת בן-גוריון נדונה ברוח אוהדת לפרס בספרו של בר-זוהר, בן גוריון, עמ' 1373, 1389, 1481, 1491, וכן בספרו של גולן, פרס, עמ' 90-92.

גרסה הפוכה, אך ממוקדת בענייני הפנים, מציע יוסף אלמוגי, שהיה מזכיר מפא"י בתקופה שאנו עוסקים בה, בספרו המאבק על בן-גוריון, תל-אביב 1988, וכן איסר הראל, בעל-בריתה של הגב' מאיר במאבקה נגד פרס בעת ההיא, בספרו משבר המדענים הגרמנים 1962-1963, תל-אביב 1982, עמ' 182-187, וכן בספרו בטחון ודמוקרטיה, תל-אביב 1989. בראיון שקיימתי עמו בישראל 1988, הוסיף על כך הראל כי מאיר לא התנגדה עקרונית לפרויקט דימונה, אלא לפרס עצמו ולשיטותיו – דהיינו לאינדיסקרטיות שלו בעניין זה כלפי ממשלות זרות, לנטייתו לבלעדיות בשליטה על הפור על כל הבטיחה ולשיטות שנקט כדי להגן על עצמו ועל שליטה זו מול ביקורת לגיטימית בעיניה. יחד-עם-זאת הראל מעיד, כי מאיר אכן חששה, מתוקף תפקידה כשרת החוץ, מפני קשיים חמורים עם ארצות-הברית בגין הפרויקט.

31. גולן, פרס, עמ' 99.

32. בר-זוהר, בן-גוריון, 1522-1523.

33. זו הייתה גם טענתו של פנחס ספיר באותה העת.

בעין יפה, כמובן, יצירת 'אימפריה בטחונית' שתחזק את מעמדו הפוליטי, במיוחד את מעמדו במפא"י.³⁴ אין ספק שאפשרות זו עוררה את התנגדותו של שר המסחר והתעשייה פנחס ספיר, אחד 'הבוסים' המפלגתיים הבכירים של מפא"י, שהיה מתון מאוד בהשקפותיו המדיניות ומקורב למזכיר ההסתדרות לבון.

השליטה בהסתדרות, שהבטיחה יציבות מחירים יחסית ומנעה סכסוכי עבודה לאין סוף, חייבה הדברות עם מפלגות השמאל; אלו יכולות היו להסית את ציבור העובדים, לתבוע העלאות שכר ולספן את הצמיחה הכלכלית ואת מעמדה של מפא"י בעיני העובדים. מעמד זה היה חשוב מאוד לאשכול ולספיר. בתקופה ההיא הנהיג אשכול 'שיתוף עובדים' בהנהלות של גופים כלכליים חשובים כמו חברת החשמל ופעל לקואופטיציה של מנהיגי הוועדים החזקים ממפלגות השמאל במוסדות כלכליים אלו. הוא וספיר חתרו אפוא להדברות דווקא עם סיעת אלון-גלילי ועם מפ"ם; לעומתם בן-גוריון היה מעוניין לאזן את השפעתן של סיעות השמאל בממשלה באמצעות צרוף הימין המתון, המפלגה הליברלית, לקואליציה שהוא הקים אחרי בחירות 1959. הוא היה מעוניין בכך גם כדי להרחיק ימין זה מ'חרות' של בגין.

הקואליציה של 1960, מרכז-שמאל, לא כללה את הליברלים כאלמנט מאזן. היא נקלעה עד מהרה למשבר שעורר פנחס לבון בתוך מפא"י במהלכה של אותה שנה. 'פרשת לבון' שנתרחשה על פני השטח הייתה קלועה וסבוכה בשלושה משברים נוספים – באמצע אותה שנה התחולל בין ישראל לצרפת של דה-גול משבר שאיים על פרויקט דימונה והעסיק מאוד את בן-גוריון; לבסוף נמצא לו מעין פתרון, וההחלצות ממנו התרחשה במקביל לפרסום מסקנותיה של 'ועדת השבעה' בעניין לבון. משבר שני בקשר לנושא האטומי התעורר מיד אחרי-כן בין ישראל לארצות-הברית, בתחילה עם ממשל אייזנהאואר ואחר-כך עם ממשל קנדי. משבר שלישי היה כרוך ביחסים עם גרמניה-המערבית ובפעילות של המדענים הגרמנים במצרים, שמשפט אייכמן והוועות שעלו ממנו צבעו אותה בצבעים מתרידים. יחד-עם-זאת, אומנם 'פרשת לבון' ושלושת המשברים שמנינו התחוללו במקביל ואף התקיימו ביניהם זיקות הדדיות, אולם לא מצאנו הוכחות לטענתו של חגי אשד, שעניין הכור בדימונה הוא שעמד מאחורי 'פרשת לבון' והיה עיקר הסכסוך בצמרת מפא"י.³⁵

את המשבר עם דה-גול אולי אפשר להסביר בהדלפות מישראל, מחברי הוועדה הישראלית לאנרגיה אטומית שהתפטרו ומאישים שונים שהקימו את 'הוועד לפרוז גרעיני של המזרח-התיכון'.³⁶ על אלון אנו שומעים, כי הוא שיתף-פעולה בחשאי עם ועד זה. אחדים מהחברים בוועד היו יריבים של בן-גוריון, כמו ישעיהו לייבוביץ;

34. כך טען באוזני איסר הראל, בראיון הנזכר למעלה (הערה 30).

35. ראה ספרו של חגי אשד, מי נתן את ההוראה, ירושלים 1982, עמ' 284.

36. ראה ספרו של פואד ג'עבר: F. Jabber, *Israel and Nuclear Weapons*, London 1971, פרסום ראשון בנושא זה במערב, מאת ערבי ממוצא לבנוני שהתבסס במידה רבה על מקורות ישראליים.

אחרים מהם אף היו פעילים מאוד למען זיכוי של לבון ב'פרשה' וכך מצאו עצמם על נתיב של התנגשות עם בן-גוריון בשני המישורים.

לפי גרסתם של הביוגרפים המקורבים לפרס, גם בהנהגה הוותיקה של מפא"י היו אישים שחששו מאוד מן המשבר בין ישראל לארצות-הברית סביב הכור שהלך ונבנה בדימונה, עד כדי כך שרוב הממשלה התנגד לפרויקט.³⁷ בידינו אין הוכחות להתנגדות פעילה של רוב הממשלה להקמת הכור בדימונה; התמונה ההיסטורית שאנו מבקשים לשחזר אינה פשטנית כל כך; נראה כי המשברים עם צרפת ועם ארצות-הברית, ואחר-כך המשבר עם גרמניה על פרשת המדענים במצרים, התחוללו במקביל לתסיסה הפנימית שרחשה במפא"י, גם על רקע יחסיה של מפא"י עם מפלגות הקואליציה למיניהן. המשברים הללו חייבו את בן-גוריון לנקוט מהלכים שונים, אשר יש לפרטם כסדרם.

בשיא 'הפרשה' היה בן-גוריון טרוד ראשו ורובו בחיסול המחלוקת עם דה-גול. לשם כך הוא החליט להפגש עם הגנרל עצמו. אחר-כך ניהל פרס מטעמו משא-ומתן עם הצרפתים, שהסתיים בהודעה פומבית ראשונה שמסר בן-גוריון על הקמת הכור. הוא הודיע על כך בנאום שנשא ב-21 בדצמבר 1960, יום אחרי שוועדת שרים זכתה את לבון מאחוריותו לפרשת החבלה הישראלית במצרים בשנת 1954. שרי ממשלה בכירים היו טרודים בחקירת 'הפרשה' שעה שבן-גוריון נלחם על כור דימונה.³⁸ כאשר הוא סיים שלב אחד במלחמה הזאת והגיע לבסוף להסדר סביר עם דה-גול, שנשוב אליו בהמשך – עמד בן-גוריון בפני תוצאות החקירה שניהלה ועדת שרים בממשלתו. הוא לא השתתף בחקירה ועצם הנוהל של פעולת הוועדה היה לא-קביל בעיניו. במקביל לכך עמד בפני מהומה רבה ביחסי ישראל עם ארצות-הברית בעניין כור דימונה, אשר שככה מעט כאשר ממשל אייזנהאואר סיים למעשה את כהונתו ונשיא חדש עמד להפנס לתפקידו.

לא נדון כאן בפרטי 'הפרשה' גופא. לצורך דיוננו אפשר להסתפק בקביעה, כי עוד במשך כהונתו במשרד הביטחון התנגד לבון לתוכניות הגרעיניות של ברגמן,³⁹ ובמרוצת הזמן החמירו יחסיו עם מנכ"ל משרדו שמעון פרס, עד כדי כך שפרס נוטרל-למעשה. לבון היה ליריבם המר של פרס ודיין, לאחר ששניהם לא דיברו בשבחו כשהעידו לפני ועדת אולשן-דורי, שבדקה את ארועי החבלה במצרים. הוא לא היסס להאשימם בחוסר-לויאליות, אף-על-פי שהוא עצמו נהג בשעתו

37. ראה בר-זוהר, בן-גוריון, עמ' 1522, הכורך בעניין זה גם את איסר הראל.

38. הן בר-זוהר והן גולן מאשימים את בן-גוריון בתשישות של זקנה בעניין 'הפרשה' במהלך שנת 1960. בר-זוהר אף מדבר על 'היעדר מנהיגות' (עמ' 1479), שעה שבן-גוריון יכול היה להצמית את 'הפרשה' בהתערבות פעילה. לעומת-זאת שניהם מאשימים אותו במעורבות-יתר בהמשך הסתבכותה של 'הפרשה' ובהפיכת עניינו של לבון למאבק אישי שנדון לכישלון מבחינה ציבורית.

39. עדות פרופ' שמואל סמבורסקי למחבר, 1989. סמבורסקי היה באותה עת מנהל המועצה המדעית במשרד ראש-הממשלה.

בחוסר-לויאליות מובהק כלפי הממשלה שהוא כיהן בה כשר ביטחון וכלפי העומד בראשה, משה שרת, ואף מידר את דיין ופרס מפעולות שיזם וככל הנראה גם מהיוזמה שחוללה לבסוף את 'העסק ביש'.

לבון יכול היה לטעון בהמשך, שהוא ניסה לרסן את פרס ודיין בשעתו – והנה לא זו בלבד שהוא עצמו הודח על לא עוול בכפו, הרי שני אלה, שהיו מזוהים עתה עם הפרויקט החשאי המוקם והולך בדימונה, שלא באישור של ועדות הכנסת, מסכנים את הדמוקרטיה הישראלית ואת שלטון הוותיקים במפא"י גם יחד. באחד משלבי 'הפרשה' מסר לבון מידע פוגע על השניים הללו לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת. לאחר שבן-גוריון סרב ליטול לעצמו תפקיד של שופט ולטהר את שמו של לבון, יצא לבון למערכה ציבורית נגד מערכת הביטחון כולה, אשר החריפה והלכה. אין לדעת אם לבון גייס את הקמתו של פור דימונה למערכה שלו, אולם אחדים מתומכיו הבולטים נמנו עם מתנגדיה של האופציה הגרעינית: פרס גילם אותה בדמותו, לפחות כלפי חוץ, ופרס היה מטרה עיקרית במסעו של לבון, שעה שפרס עצמו היה טרוד במשאומתן עם אנשי דה-גול על עתידו של פור דימונה ולא נמצא בארץ בחלק מן הזמן. בן-גוריון עצמו נהפך במרוצת המערכה למטרה ולצד לוחם, מטעמים שונים, ובראשם ההגנה על שמו הטוב של צה"ל.

כלי תקשורת חשוב, מעריב (שלעורכיו הבכירים היה עבר רוויזיוניסטי), ראה במערכה הפנימית שהתחוללה בתוך מפא"י הזדמנות פז להכות את ראשיה אלו באלו, ותמך מיד בתביעתו של לבון שהממשלה תזכה אותו. לתביעה הצטרפו אינטלקטואלים בולטים, שאחדים מהם עיפו משלטונו המגייס, התובעני והממושך של בן-גוריון: אחרים, ובהם פנחס ספיר, הסתייגו מן 'הצעירים' וראו בהם טכנוקרטים ו'נצים' מסוכנים; ואילו רובו של הציבור הבין מלשון הסתרים של הצנזורה, כי מדובר באיזה עוול שנעשה ללבון ואפשר להמתיקו במשיכת קולמוסה של הממשלה.

בהכירו בכך, העדיף לוי אשכול, איש הפשרות ו'הבוס' הבכיר של מפא"י, לכונן ועדת שרים מיוחדת למטרה זו, 'ועדת השבועה', שתטכס עצה כיצד להרגיע את הרוחות. לבסוף פסקה הוועדה, ללא ידיעתו של ראש-הממשלה וללא הסכמתו, כי לבון אינו נושא באחריות למעשי החבלה של המודיעין הישראלי במצרים; היא לא הרשיעה אדם אחר באחריות למעשים ההם.

כך זיכתה הממשלה את לבון ב־20 בדצמבר 1960, שעה שבן-גוריון היה טרוד בעתידו של פור דימונה: ביוני 1960 הוא יצא לפריס כדי לדון עם דה-גול ב־שוב המשבר עם צרפת על סוגיית הכור; בחודשים יוני-דצמבר ניהל פרס מטעמו של בן-גוריון משאומתן על הנושא החיוני ההוא; זה עתה הגיעו צרפת וישראל להסדר מתקבל על הדעת בענייניו של פור דימונה ובן-גוריון היה עסוק בהכנת הודעה פומבית על עצם הקמתו של הכור; למחרת זיכויו של לבון הוא מסר את ההודעה בכנסת.

ההסכם עם דה-גול

בעוד אחדים מאנשי 'הוועד לפרוז גרעיני של המזרח התיכון', ובראשם ישעיהו לייבוביץ' ואליעזר ליבנה, חגגו את כשלון הפרויקט להקמת כור דימונה מפאת

המשבר עם דה-גול,⁴⁰ יצא בן-גוריון לפגישתו עם הגנרל ביוני 1960. הוויכוח על עתידו של כור דימונה היה קשור לתנאים שהותנו עם חתימת ההסכם על הקמתו באוקטובר 1957; לדברי מקור ישראלי, קדמו לחתימת ההסכם בין ישראל לצרפת הסכמים טכניים בין הוועדות לאנרגיה אטומית של שתי המדינות, שחייבו את הצרפתים לתת לישראל את התוכניות ואת השרותים הדרושים להקמת הכור, וכן הסכם פוליטי, כדרישת משרד החוץ הצרפתי, שחייב התייעצות בין פריס לירושלים בכל עניין הקשור לכור.⁴¹ מכאן אפשר לטעון, כי ישראל הייתה מחויבת פוליטית כלפי צרפת בענייני האטום ודה-גול היה זכאי לבקש הבהרות בעניין זה ובעניינים אחרים.

לפי עדותם של המקורות הישראליים, הגנרל אכן רצה לדעת אם יש בדעתה של ישראל לשנות את גבולותיה ואם היא מתכוונת להשתמש בכוחה כדי להפר ללא תקנה את המאזן הטריטוריאלי בינה לבין שכנותיה; הוא חשש, לפי עדות זו, שישראל תרדה בערבים בידי רמה ובחוסר-התחשבות פטליים, אם תחוש פתאום חזקה דיה לנהוג בהם שררה.⁴²

בן-גוריון הבטיחו כי אין לישראל צורך בתוספת שטח והיא בוודאי איננה רוצה לשלוט על ערבים רבים. הוא הצביע על הנגב כמרחב ההתפשטות של ישראל וקבע כי היא מעוניינת להקנע מ'אלג'יריניציה'. בן-גוריון חיזק טענה זו בהצעה שהציע לצרפת: להתרפז בשטחי המדבר של אלג'יריה ולהפריחם, בלי לנטוש את האזור כולו. הוא הרחיב את הדיבור על סכנת הפליה הצפויה לישראל, אם היא תהיה תלויה בסיוע זר למול מתקפה ערבית. בן-גוריון מנה את חסרונותיו של סיוע צבאי אמריקני או בריטי, ואזכר בהקשר הזה את עמדתן של וושינגטון ולונדון בתקופת השואה; דה-גול הכיר היטב על בשרו דפוס זה של התנכרות וזכר כיצד שתי המעצמות האנגלו-סקסיות ראו בו לעתים לא יותר ממטרד במהלכה של מלחמת-העולם השנייה. המקורות הישראליים הללו קובעים, כי באותה הזדמנות הבטיח בן-גוריון לגנרל שלא תיוצר פצצה בדימונה. עם-זאת אנו למדים מהם, כי לאחר הביקור נמשך המשא-ומתן בין הממשלות ובסופו-של-דבר חזר בו דה-גול מדרישתו כי כור דימונה יפתח לפיקוח בינלאומי. הוסכם כי ישראל תמשיך לבנות את הכור בכוחות עצמה, ותתן פומבי לכך; ובן-גוריון אכן מסר לכנסת הודעה ברוח זו.

אף-על-פי-כן, לישראל לא הייתה תעשייה כבדה לבניית כור בכוחות עצמה, וגם לא עמד לרשותה מלוא הידע הטכני הנחוץ לשם כך. ואומנם, שני מקורות צרפתיים חופפים, מי שהיה מנכ"ל הוועדה הצרפתית לאנרגיה אטומית, ז'ן-פרנסיס פריין (Perrin), והתחקירן פייר פיין (Pean),⁴³ אומרים לנו שהצרפתים המשיכו להקים

40. עדות העיתונאי דן מרגלית למחבר; מרגלית היה אז כתב השבועון העולם הזה ושני האישים זימנו אותו לשיחה על 'חורבות דימונה'.

41. גולן, פרס, עמ' 73.

42. ברזוהר, בן גוריון, ג, עמ' 1387.

43. פריין ל-*Sunday Times* (לעיל, הערה 3), ופיין (לעיל, הערה 3), וראה ציטוטם אצל ספקטור (לעיל, הערה 28), עמ' 152-153.

את הכור עצמו, לאחר שהסתלקו ממנו רשמית, אולם 'הקפיאו' לשנתיים את המתקן להפרדת פלוטוניום; ליתר דיוק, הם עיכבו את המשלוח של החלק הרגיש ביותר במתקן קריטי זה, קריטי תרתי משמע. לבסוף, כך אפשר להבין ממקורות אלו, השיגה ישראל את המתקן כולו מן הספקים הצרפתיים. הדבר התרחש מאחורי גבו של הגנרל, אך בידיעתו של אחד מעוזריו הראשיים. עוד הם קובעים, כי תחת שלטונו של דה-גול צרפת אף החלה לפתח טילים בליסטיים למען ישראל.

אנו למדים מן המקור הצרפתי שצוטט לעיל, פייר פיין, ומשני מחברים אמריקנים, סטיב וייסמן (Weissman) והרברט קרוסני (Krosney),⁴⁴ כי הסכמי 1957 הורחבו או שוננו כך שהצרפתים הסתלקו מפני השטח של פרויקט דימונה, אולם למעשה השלימו את הכור עצמו, בהתאם להתחייבויותיהם. דה-גול אומנם סרב לתת לישראל יכולת עצמאית להפריד פלוטוניום, אולם ההפרדה נעשתה בצרפת עצמה, אולי בידיעתו של הגנרל. אפשר להציע פרוש ספקולטיבי לטענתם של וייסמן וקרוסני ולשער כי דה-גול ובן-גוריון הגיעו להסכם בדבר אספקת נשק גרעיני וטילים לישראל, בתנאי שצרפת תשלוט בייצור ובתנאי שישראל לא תנקוט פעולות חריגות באזור ללא תאום עם צרפת.

על-כל-פנים, ישראל הצליחה עד מהרה להשיג את מתקן ההפרדה כולו; לדברי פיין היא השיגה אותו ב-1963, וב-1965 היא החלה בייצור עצמי של פלוטוניום לצרכים צבאיים. חוקר האטום הבריטי, פרנק ברנבי (Barnaby), שבחן את צילומי נעונו ותחקר אותו לפני פרסום עדותו ב-*Sunday Times*,⁴⁵ טוען כי בייצור ממשי הוחל רק ב-1966. פייר פיין גורס, כי באותה עת צרפת עדיין לא סיפקה לישראל את הטילים הבליסטיים שפותחו בפרויקט המשותף, ובלעדיהם לא נשלמה, כמוכן, האופציה הגרעינית.

כך או כך, משבר 1960 עם צרפת נסתיים בפשרה ולא בעצירתו המוחלטת של הפיתוח בכור דימונה, שהייתה מחסלת אותו למעשה.

אפשר להציע הסברים אחדים למהלכיו של דה-גול באותה עת. הסבר אחד נעוץ בהחלטתו לצאת מאלג'יריה. יתכן כי ב-1960 השתמש דה-גול בתלותה של ישראל בצרפת לצורך השלמת האופציה הגרעינית שלה, כדי לנטרל את הסבך ההדוק שהתקיים בתחומים אלו ואחרים בין הממסדים הבטחוניים של שתי הארצות; שכן אין לבטל את האפשרות שהוא חשש כי אלמנטים מסוימים בממסדים אלו יסכנו את החלטתו לצאת מאלג'יריה. באלג'יריה ערכה צרפת את הניסויים הגרעיניים שלה, ושדה הניסויים שלה בטיילים אף הוא מוקם שם; מדענים ישראלים וצרפתים שיתפו-פעולה בשני התחומים, ואפשר היה לשער כי אלה ואלה יראו באובדן אלג'יריה פגיעה בנכס חשוב לארצותיהם. יתר-על-כן, גם אפשר היה להרהר באפשרות כי השליטה בנשק הגרעיני הצרפתי תיפול לידיהם של אנשי צבא שהתנגדו לדה-גול. מאחר שהוא הסכים להמשיך בסיוע לפיתוח האופציה הגרעינית של ישראל, מוטב היה לישראלים לשמור על קשריהם עמו, כדי להבטיח את הכור ואת הטילים,

44. S. Weissman & H. Krosney, *The Islamic Bomb*, New York 1981, p. 114.

45. ברנבי (לעיל, הערה 28), עמ' 31.

ולא לחבור למתנגדיו. צרפת המשיכה להקים את הפור בדימונה, אך כאמור עיכבה בשנתיים את אספקת החלק החיוני למתקן ההפרדה; בכך ביקש דה־גול להפוך את ישראל לתלויה בו, לפחות בשנתיים הללו, ולמנוע סיוע ישראלי כלשהו למתנגדי היציאה מאלג'יריה, ביניהם גם אנשי המפלגה הסוציאליסטית כמו ראש־הממשלה לשעבר גי מולה. על־כל־פנים, אנו למדים ממתי גולן, כי שמעון פרס העריך שמשטרו של דה־גול לא יאריך ימים וגי מולה ישוב לשלטון 'בתוך שנה וחצי'.

שנית, יתכן שדה־גול חשש מהתקמות שיתוף־פעולה ב־טחוני בין גרמניה־המערבית לישראל ומהתרחבותו גם לפיתוח גרעיני, במקביל לשיתוף־הפעולה של ישראל עם צרפת – או כתחליף לו. הוא עצמו קטע את המשא־ומתן לקראת שיתוף־פעולה צרפתי־גרמני בתחום הפיתוח הגרעיני, שנדון בימי שֶׁבֶן־דֶלְמֶס בין פריס לבון, וקשר אליו את הגרמנים בדרכים שונות; לפיכך הוא בוודאי לא היה מעוניין בהתפתחות קשרים בין ישראל לגרמניה־המערבית בתחום הבלתי־קונוונציונלי – כזכור כבר ב־1957 קיווה בן־גוריון לקבל מגרמניה־המערבית סיוע לפיתוח טילי V-2.

סיבה שלישית לחידושו המבוקר של שיתוף־הפעולה הגרעיני בין ישראל לצרפת בסוף 1960 אפשר למצוא במחקרו של וילפריד קול (Kohl), הדיפלומטיה הנרעינית של צרפת,⁴⁶ וכן בספריהם של מֶקְג'וֹרְג' בֶּנְדִי ושל ג'ון ניוהאוז,⁴⁷ שהתפרסמו זה לא כבר; רוח הדברים מצויה כבר בספרו של ויליאם בַּיֶדֶר (Bader) משנת 1968.⁴⁸ לפי ספרות זו, בעייתו של דה־גול הייתה טמונה קודם כל ביחסיו עם אמריקה. הוא קיווה להשיג ממנה מעמד שווה למעמד של בריטניה ולמעמדה של ארצות־הברית עצמה בענייני האטום של המערב. לשם כך היה עליו להגיע לפצצה משלו, וב־1960 היא אכן הייתה בידיו. במאי 1960 דה־גול אָרַח ועידת פסגה של ראשי המערב וברית־המועצות בפריס; יתכן כי לקראת הוועידה הוא החליט ששיתוף־הפעולה הגרעיני עם ישראל יזיק לו בנסיונותיו להשוות את מעמדה של צרפת למעמדן של שתי מעצמות המערב האחרות ויעיב על נסיונו להופיע כגורם המבקש למתן את 'המלחמה הקרה' בין הגושים האטומיים. הוועידה היא התפוצצה ברעש גדול, בגלל תקרית מטוס הריגול האמריקני 'יו־2', שהופל זמן קצר לפניך בשמי ברית־המועצות.⁴⁹ 'המלחמה הקרה' התחדשה אז בכל עוזה ודה־גול הפגין בהזדמנות ההיא וגם בהזדמנויות אחרות לזיאליות כלפי הנשיא אייזנהאואר והכרה במעמדו כמנהיג המערב. עם־זאת דה־גול שב ותבע מאייזנהאואר לא פחות 'מקול שווה בהחלטות [משותפות לוֹוִשִינגֶטון וללנדון, ככל הנראה] הנוגעות לשימוש בנשק גרעיני' – אולי מפני שלא סמך על שיקול־דעתם של האחרים בעניין גורלי זה ולא רק ביקש לארצו הדר ומעמד.⁵⁰

46. קול (לעיל, הערה 3).

47. בנדי (לעיל, הערה 3), עמ' 472 ואילך, והשווה ניוהאוז (לעיל, הערה 3), עמ' 131 ואילך.

48. השווה W. Bader, *The United States and the Spread of Nuclear Weapons*, New York 1968.

49. בנדי (לעיל, הערה 3), עמ' 482.

50. ניוהאוז (לעיל, הערה 3), עמ' 134.

אור חדש על דוקטרינת 'המחסה ליום סגריר'

ושינגטון לא הייתה מוכנה להצטרף לדרישתו, 'ובסתיו 1960 התבררה התשובה השלילית האמריקנית'.⁵¹ ואומנם, ממש בחודשים אלו נוהל המשא-ומתן בין צרפת לישראל על פשרת דימונה. דחיית פנייתו לשותפות אטומית עם ארצות-הברית ובריטניה הסירה אפוא את המכשול מהמשך מידה מסוימת של שותפות בין צרפת לישראל בתחום זה.

טעמיה של ושינגטון לדחיית דרישתו של דה-גול לטריומווירט גרעיני חורגים מעניינינו כאן; אפשר להסתפק בקביעה כי היא לא רצתה לפגוע ביתר שותפותיה בנאט"ו, וביחוד לא בגרמניה-המערבית, וכן 'לא הייתה מוכנה לשתף את דה-גול בעוצמתה הגלובלית, [על-כל-פנים לא] במידה שהוא דרש'.⁵² יחד-עם-זאת ושינגטון אכן שיתפה את הבריטים, במידה זו או אחרת, ועלולה הייתה ללכת לקראת הגרמנים באורח בלתי-נסבל מבחינתה של צרפת.

אפשר אפוא לומר, שחידושו המוגבל של שיתוף-הפעולה עם ישראל היה ביטוי למורת-רוחה של צרפת כלפי מעצמות המערב. אף-על-פי-כן, דה-גול רצה לשמור לעצמו מידה רבה של השפעה על מהלכיה של ישראל בעתיד ולכן נמנע, לפחות לפי שעה, מאספקתו של רכיב חיוני למתקן ההפרדה.

על-פני השטח פריס הסתלקה רשמית מהקמת הכור בדימונה בסוף כהונתו של אייזנהאואר. קנדי ירש מאייזנהאואר שתי בעיות – כוח ההרתעה הגרעיני העצמאי של צרפת עצמה, שהנשיא החדש התייחס אליו בשלילה; וכור דימונה, שהוא ועוזריו הבכירים התייחסו אליו בשלילה גמורה. אף-על-פי-כן, הכור – לרבות מתקן ההפרדה – היה לעובדה קיימת ב-1963, ואז החליט בן-גוריון להתפטר בנסיבות הדורשות עיון נפרד; עם-זאת יש לקבוע, כי בשנת פרישתו של בן-גוריון עדיין לא הושלמה האופציה הגרעינית כולה, ובעיקר לא הושלם פיתוחם של אמצעי שיגור.

51. קול (לעיל, הערה 3), עמ' 112–113, והשווה בנדי (לעיל, הערה 3), עמ' 489 ואילך.

52. קול, עמ' 113.